

attitude which is expressed in motives and goals is determined by nature of human action. System of motivational structures of personality (person's needs and motives) determines choice and implementation of specific areas of behavior and activity that determines behaviour, actions and determines, ultimately, human face in social terms. Therefore V. Sukhomlynskiy proposed rules, that he tried to make laws and with the help of them he built himself as highly-developed personality. Such kind of individuality could determine his (her) own destiny.

Keywords: V. Sukhomlynskiy, needs, desires, forming and development of spirituality, ideals, ideology, attitude to reality.

УДК 371.4:371.78

Мешко Г. М., Мешко О. І.*

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ЕМОЦІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ УЧНІВ У ШКОЛІ

У статті проаналізовано позиції вітчизняних і зарубіжних науковців щодо сутнісно-змістових параметрів емоційного благополуччя та чинників, які його визначають. Висвітлено погляди В. Сухомлинського на емоційне благополуччя дитини як умову її успішного навчання і виховання, викладено думки вченого про роль ситуації успіху в досягненні емоційного комфорту (особливо в початковій школі); залежність успіху учня від успіху вчителя; роль емоційної культури педагога в забезпеченні емоційного благополуччя школярів, у формуванні їх емоційної культури; вплив методів виховання, педагогічної оцінки на емоційне здоров'я учнів; зв'язок емоційного благополуччя дитини і стану її фізичного здоров'я. На основі аналізу творчої спадщини В. Сухомлинського виокремлено й узагальнено чинники, що впливають на емоційне благополуччя учнів.

Ключові слова: емоційне здоров'я, емоційне благополуччя, емоційний комфорт, учні, чинники емоційного неблагополуччя учнів, психологічно безпечне освітнє середовище.

Потреба дитини в позитивних емоціях, захищеності, комфорті є однією з важливих умов формування її повноцінної особистості. Це базова орієнтація педагога, яка має визначати його професійну позицію у взаємодії з учнями. Психологи вказують на величезне значення позитивних емоцій для психічного здоров'я людини (а отже, і для здоров'я фізичного). Домінування позитивних емоцій викликає в дитині відчуття щастя, єдності і цілісності своєї природи, її спільності з іншими людьми. Позитивні емоції заряджають організм енергією, створюють хороше самопочуття, тоді як негативні пригнічують, під їх впливом гірше працюють всі органи, навіть погіршується якість крові [2]. Відтак ефективність роботи школи має вимірюватися не лише якістю освіти, а й безпекою і захищеністю учнів, турботою про їх здоров'я. Освітнє середовище має бути таким, щоб створювати умови для психологічної безпеки учнів, сприяти їх емоційному комфорту.

Зазначимо, що суб'єктивне відчуття благополуччя визначається як функція, що залежить від почуття радості-щастя чи суму-страху, які переживає дитина. Психологічно благополучною науковці вважають людину, яка розуміє, чого хоче, до чого прагне; уміє прогнозувати бажаний результат, а також можливі шляхи його досягнення; може самостійно оцінити ефективність власної діяльності і відкоригувати її можливі вади; отримує задоволення як від самого процесу навчання, так і від його наслідків [1]. Учені виокремлюють ще один компонент суб'єктивного благополуччя – задоволеність життям. К. Ріф і К. Кіз [9, с. 85] пропонують альтернативну модель відчуття благополуччя, вважаючи, що її компонентами є інші параметри, зокрема автономність, уміння взаємодіяти з середовищем, особистісне зростання, позитивні стосунки з іншими, наявність мети в житті й адекватна самооцінка. Суб'єктивне відчуття благополуччя може бути як причиною, так і наслідком повсякденних негараздів і стану фізичного здоров'я. Із суб'єктивним відчуттям благополуччя пов'язані деякі особистісні

* © Мешко Г. М., Мешко О. І.

чинники, такі як позитивна самооцінка, внутрішній локус контролю, екстраверсія. Негативний афект пов'язаний з компонентами тривожності, а саме зі сприйнятливістю до чужого впливу, схильністю переживати почуття провини і напруженість [9, с. 86]

У сучасній психолого-педагогічній науці чимало досліджень присвячено вивченню проблеми емоційності навчання, впливу емоцій на різні компоненти процесу навчання (А. Белкін, О. Беляєв, О. Бондаренко, В. Вілюнас, А. Гаврілова, Д. Гоулмен, В. Громовий, М. Корольчук, Ю. Кулюткін, О. Кульчицька, Д. Маєр, П. Саловей, Л. Тарабакіна, О. Тихомиров, М. Фоміна, П. Якобсон та ін.), суті і моделей благополуччя людини, зв'язкам між характеристиками особистості й суб'єктивним відчуттям благополуччя (Р. Емонс, І. Діннер, К. Ріф, К. Кіз, Г. Фейст та ін.). Значно більшої уваги потребують дослідження, що стосуються виявлення, аналізу детермінант, педагогічних умов, шляхів забезпечення емоційного благополуччя учнів. Недостатньо досліджена ця проблема в педагогічній спадщині видатного вченого і талановитого педагога-практика В. Сухомлинського, всі ідеї якого проникнуті глибокою любов'ю до дитини, її внутрішнього світу. У них – невичерпне прагнення пошуку шляхів вирішення проблеми щастя дитини, її психологічного благополуччя, емоційного комфорту.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати погляди В. Сухомлинського на емоційне благополуччя учнів як умову успішного навчання і виховання, на чинники, що впливають на емоційне здоров'я школярів.

В. Сухомлинський надавав великого значення позитивним емоціям як у процесі виховання, так і в навчальній діяльності школярів. Він вважав, що вихованою дитину роблять радість, щастя, життєрадісне світосприйняття. Справжня гуманність виховання полягає в тому, щоб берегти радість, щастя, на яке має право дитина [8, с. 152].

Атмосфера емоційного комфорту в процесі навчання охоплює такі компоненти: позитивні емоції, пов'язані зі школою і перебуванням у ній; позитивні емоції, зумовлені рівними, діловими стосунками школяра з учителями, відсутністю конфліктів; емоції, пов'язані з розумінням кожним учнем своїх можливостей у досягненні успіхів у навчанні; позитивні емоції, пов'язані з новим навчальним матеріалом; позитивні емоції, що виникають при оволодінні учнями прийомами самостійного здобування знань. Учитель, – вважав В. Сухомлинський, – мусить уміти створити в учнів внутрішній стан емоційного піднесення, інтелектуального натхнення, бо без цього заняття спричинятимуть тільки байдужість, а нечутлива розумова праця принесе втому [7, с. 111]. Він рекомендував виховувати так, щоб дитина почувала себе шукачем і відкривачем знань. Лише за цієї умови одноманітна, напружена, втомлива праця школяра забарвлюється радісними почуттями й приносить маленькій людині переживання творця.

Почуття емоційного комфорту, радості не може з'явитися на порожньому місці. Воно виникає в результаті досягнення успіху в певній діяльності. Це дуже точно відзначив В. Сухомлинський: «Уже у віці 9–10 років дитина переживає радість від того, що вона зробила щось для людей; до моменту вступу у підлітковий вік вихованці бачать результати своєї праці, ...чим далі, тим глибше наші вихованці переживають почуття радості від думки, що світ стає кращим завдяки їх життю та праці» [6, с. 125].

В. Сухомлинський не уявляв собі повноцінного виховання без того, щоб кожен вихованець уже в підлітковому віці й особливо ранній юності не досяг визначного успіху в тому виді діяльності, який найповніше виражає, розкриває його нахили й обдарування. Він відзначав: «Тільки там, де маленька людина переживає почуття гордості від того, що вона в чомусь досягла визначних успіхів, виявила себе, – в індивідуальному духовному житті ми бачимо те, що треба називати енергією думки... Радість розумової праці – ось що стає доступним людині, якщо її духовне життя пройняте почуттям оптимістичної впевненості у своїх силах, почуттям власної гідності» [6, с. 78]. Усвідомлення того, що учень може зробити значно більше, ніж робить зараз, надихає його на вольові зусилля, додає йому бадьорості, впевненості. І навпаки, коли у свідомості школяра зародилася думка, що він досяг межі, вичерпав свої

можливості, його вольові зусилля слабшають, найлегша справа здається йому важкою, різні перешкоди породжують смуток, розгубленість. Тоді навіть успіх, досягнутий завдяки наполегливим старанням вихователя, не принесе йому радості й задоволення.

Опираючись на свій досвід роботи, видатний педагог стверджував, що життєвий шлях від дитинства до отроцтва має бути шляхом радості, бадьорості. На його думку, це одне з найважливіших правил у всій системі виховної роботи. В. Сухомлинський розглядав радість як джерело оптимістичної впевненості дитини у своїх силах і як умову того ставлення до навколишнього світу, без якого неможливий духовний розвиток, особливо неможливе розкриття природних нахилів, здібностей, обдарувань. Він прагнув, щоб почуття глибокої радості дитини приносили успіх в улюбленій справі, насамперед у навчанні. Якщо деякі діти, повчившись кілька місяців чи навіть тижнів, зазнають гіркого розчарування, а іноді не сприймають навчання, винуватцем у цьому, на думку В. Сухомлинського, є вчитель, який не зумів дати дитині тієї маленької, з погляду дорослих, радості, що для дитини є потужним джерелом енергії. Великий педагог розумів, що першокласник ще не вміє долати труднощі свідомо, тому сили для свого першого вольового напруження черпає переважно з почуттів [6, с. 152].

Очікуванням радості має бути осяяне все життя і діяльність дитини. Радість у навчальній праці сама собою не виникає, для цього потрібен успіх. Успіх у навчанні – єдине джерело внутрішніх сил дитини, що породжує енергію для подолання труднощів і бажання вчитися. Тому створення ситуації успіху, – вважав В. Сухомлинський, – це основа педагогічної взаємодії. Він відзначав, що радість успіху є могутньою емоційною силою, від якої залежить бажання дитини бути хорошою. Тому потрібно турбуватися про те, щоб внутрішня сила дитини ніколи не вичерпувалася. Якщо її немає, то, як зауважував В. Сухомлинський, не допоможуть ніякі педагогічні хитрощі. Особливе місце радості успіху педагог відводив у початковій школі: «...нелегко було б їм (тобто дітям) навчатися, коли б турботливий педагог не зумів організувати їхні перші дитячі радощі – радощі від успіху в навчанні, в творчій праці» [3, с. 236].

Успіх школяра може створити вчитель, який сам переживає радість успіху. Учительський успіх складається не лише із зусиль одного педагога, у ньому сконцентровано зусилля багатьох членів педагогічного колективу, він залежить від великої сукупності обставин – об'єктивних і суб'єктивних, випадкових і закономірних, що їх навіть перелічити неможливо. Успіх учителя – передусім поняття людське, а вже потім професійне.

Без емоційної культури педагога, його психологічної пильності неможливо створити ситуацію успіху як для дітей, так і для вчителя. Емоційна культура – це своєрідний сплав із тих думок, відчуттів, емоцій, ідей, які дають педагогові змогу сприймати навколишній світ у всьому його духовному й матеріальному багатстві, знаходити в собі найкращі, найшляхетніші почуття, передавати їх своїм вихованцям, спонукати їх до самовдосконалення, формувати шанобливе ставлення до людей, до моральних надбань суспільства, нетерпимість до зла, готовність боротися за торжество добра. В. Сухомлинський визначає декілька ознак емоційної культури вчителя:

– культура відчуттів і сприйнятів, без якої педагог ніколи не зможе оволодіти здатністю до емпатії;

– культура слова та емоційних станів;

– емоційна сприйнятливість до світоглядних та моральних ідей, принципів, істин.

Однією з найбільших небезпек, з якими доводиться зустрічатися у шкільному житті, видатний педагог вважав емоційне невігластво. Тому дуже важливим, на думку В. Сухомлинського, є формування емоційної культури дитини, її емоційної грамотності. Емоційне сприйняття він розглядав як азбуку будь-якого виховання. Оволодіння нею в дитячі роки забезпечує здатність швидко і свідомо сприймати світ людини. Від правильності емоційного виховання в сім'ї залежатиме, чи зможе учень пізнати світ, сприймати слово вихователя серцем.

Учитель, – вважав В. Сухомлинський, – має пам'ятати про важливу роль позитивної оцінки як засобу створення позитивних емоцій, бадьорого настрою, покращення самопочуття, що допомагають підвищити успішність і продуктивність навчання. На його думку, треба навчити дитину визнавати свою помилку, але в жодному разі не свою неспроможність. В. Сухомлинський ніколи не ставив незадовільної оцінки, якщо учень не міг через ті чи інші обставини опанувати знання. У зв'язку з цим він писав: «Бо ніщо так не пригнічує дитину, як усвідомлення безперспективності: все, я ні на що не здатний. Зневіра, пригніченість – ці почуття позначаються на всій розумовій праці школяра, його мозок ніби ціпеніє. Тільки світле почуття оптимізму є цілющим струмком, який живить річку думки. Безрадісність, пригніченість призводять до того, що підкоркові центри, які видають емоційними імпульсами, емоційним забарвленням думки, перестають спонукати розум до праці, навпаки, вони мовби сковують його» [7, с. 62]. У своїй практичній діяльності вчений прагнув, щоб учень вірив у свої сили. Якщо учень хоче знати, але не може, треба допомогти йому зробити хоча б маленький крок уперед, який і стане джерелом емоційного стимулу думки – радості пізнання. Якщо дитина має про себе негативні уявлення, мета педагога – трансформувати ці уявлення в позитивні, розвивати її самосприйняття й потребу в самовдосконаленні, використовуючи можливості навчання, спілкування та різні ситуації, що виникають у школі.

В. Сухомлинський радив бути обережним у використанні методів виховання, щоб не зіпсувати емоційне здоров'я учнів. Він зазначав, що осуд, несхвалення – це найтонший та найгостріший інструмент виховання і користуватися ним треба дуже тактовно, щоб не поранити душу дитини. Чутливе, ніжне серце дитини потрібно оберегти від «брудних рук», «варварських» доторкань, брутальності, «сильнодіючих вольових» методів, стресів, щоб не зробити її байдужою до людей, світу, самої себе. Порушення взаємин «учитель – учень» може бути однією з причин захворювань у школярів. Сьогодні ці захворювання називаються дидактогеніями, тобто захворюваннями з вини вчителя, що виникають унаслідок неправильних висловлювань або дій педагога і підривають емоційне здоров'я учня, травмують його психіку. Тому у школі, – вважав великий педагог-гуманіст, – має панувати конструктивний діалог компетентного вчителя з учнем, демократичний стиль спілкування, сприятливий психологічний клімат в учнівському та педагогічному колективах.

Звернув увагу В. Сухомлинський і на зв'язок між емоційним благополуччям та фізичним здоров'ям учнів. «Здоров'я залежить від того, які домашні завдання задаються дитині, як і коли вона їх виконує. Величезну роль відіграє емоційне забарвлення самостійної розумової праці вдома. Якщо дитина береться за книжку без бажання, це не тільки пригнічує її духовні сили, а й несприятливо позначається на складній системі взаємодії внутрішніх органів», – зазначав він [4, с. 106]. У своїх творах педагог наводить багато випадків, коли в дитини, що переживає відразу до знань, серйозно розладнувалося травлення, виникали шлунково-кишкові захворювання. Ослаблений зір, – вважає він, – це не хвороба очей, а наслідок порушення гармонійної єдності фізичного і духовного розвитку.

Аналіз творчої спадщини В. Сухомлинського дав нам можливість визначити й об'єднати чинники, що погіршують емоційне здоров'я учнів :

- перевантаженість, перевтома учнів;
- низька майстерність педагога, який «не вміє поєднати сердечність з мудрістю», його озлобленість, недобррозичливість;
- безкультур'я у вихованні почуттів;
- «духовна убогість» педагога, збідненість духовного життя школи;
- панування насилля в школі;
- постійне відчуття дитиною неуспіху;
- відсутність сприятливої атмосфери в шкільних колективах, де не панує розумна доброта і доброзичливість;

- відсутність, неправильність емоційного виховання в сім'ї;
- низький рівень емоційного здоров'я вчителя.

В. Сухомлинський вважає, що педагогу необхідно довести гнучкість своєї нервової системи до ступеня «мистецтва влади над емоціями», формувати емоційну гнучкість, займатися самовихованням почуттів.

Отже, педагогічна спадщина В. Сухомлинського багата ідеями, пов'язаними з питаннями забезпечення емоційного благополуччя учнів у школі. Творче переосмислення та застосування цих ідей, звичайно з урахуванням реалій функціонування сучасної школи, робить їх могутнім засобом вирішення надзвичайно актуальної проблеми сьогодення – формування в навчальному закладі безпечного освітнього середовища, що зможе вберегти школярів від емоційної інтоксикації та створити школу психологічного комфорту й благополуччя, школу радості. Це під силу лише емоційно обдарованим педагогам, які вміють бути у злагоді зі своїми почуттями, урахувати емоції та почуття інших, створювати навколо себе ауру добра і доброзичливості.

Література:

1. Корекційна робота педагога / упор. О. Главник – К. : Шкільний світ, 2002. – 112 с.
2. Смирнов Н. К. Здоровьесберегающие образовательные технологии и психология здоровья в школе / Смирнов Н.К. – М. : АРКТИ, 2005. – 320 с.
3. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976–1977. – Т. 1. – С. 209-402.
4. Сухомлинський В. О. Здоров'я, здоров'я і ще раз здоров'я / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976–1977. – Т. 3. – С. 103-111.
5. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976–1977. – Т. 1. – С. 403-637.
6. Сухомлинський В. О. Проблема виховання всебічно розвиненої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976–1977. – Т. 1. – С. 55-206.
7. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1988. – 310 с.
8. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976–1977. – Т. 2. – С. 149-416.
9. Фернхем А. Личность и социальное поведение / А. Фернхем, П. Хейвен. – СПб. : Питер, 2001. – 320 с.

Мешко Г. М., Мешко А. И.

В. СУХОМЛИНСКИЙ ОБ ЭМОЦИОНАЛЬНОМ БЛАГОПОЛУЧИИ УЧАЩИХСЯ В ШКОЛЕ

В статье проанализированы позиции отечественных и зарубежных учёных относительно сущностно-содержательных параметров эмоционального благополучия и определяющих его факторов. Освещены взгляды В. Сухомлинского на эмоциональное благополучие ребёнка как условие его успешного обучения и воспитания, изложены мысли учёного о роли ситуации успеха в достижении эмоционального комфорта (особенно в начальной школе); зависимости успеха ученика от успеха учителя; роли эмоциональной культуры педагога в обеспечении эмоционального благополучия учеников, о формировании их эмоциональной культуры; влиянии методов воспитания, педагогической оценки на эмоциональное здоровье учеников; связи эмоционального благополучия ребенка и состояния его физического здоровья. На основании анализа творческого наследия В. Сухомлинского выделены и обобщены факторы, влияющие на эмоциональное благополучие учеников.

Ключевые слова: эмоциональное здоровье, эмоциональное благополучие, эмоциональный комфорт, ученики, факторы эмоционального неблагополучия учеников, психологически безопасная образовательная среда.

Meshko H. M., Meshko O. I.

V. SUKHOMLYNSKIY ABOUT EMOTIONAL WELL-BEING OF PUPILS AT SCHOOL

The article deals with the analysis of positions of national and foreign scientists concerning the essence and the content of characteristics of emotional well-being and proper factors. The article enlightens V. Sukhomlynskiy's views on child's emotional well-being as a condition of his (her) successful study and upbringing. Scientist's point of view about the role of situation of success in reaching emotional comfort (especially at primary school) is stated; dependence of pupil's success on teacher's success; role of teacher's emotional culture in providing pupils with their emotional well-being, forming of their emotional culture; influence of educational methods, pedagogical assessment on pupils' emotional health; connection of child's emotional well-being with his (her) physical health. On the basis of analysis of V. Sukhomlynskiy's originative heritage the following factors that influence on pupils' emotional well-being are defined and generalized: overwork, exhaustion of pupils; insufficient mastery of teacher who «could not connect heartiness with wisdom», his (her) exacerbation and malevolence; absence of culture in feelings upbringing; teacher's «inward poverty», impoverishment of inward school life; supremacy of violence at school; child's constant feeling of failure; absence of favorable atmosphere in school collective where there were no clever kindness and good will; absence, incorrectness of proper family upbringing; low level of teacher's emotional health. The actuality of the ideas of prominent scientist and talented practical teacher in the context of creation of psychologically safe educational environment at school are shown.

Keywords: emotional health, emotional well-being, emotional comfort, pupils, factors of pupils' emotional unhappiness, psychologically safe educational environment.

УДК 373: 034

Панасенко Е. А., Цветкова Г. Г.*

ДУХОВНІ ПОТРЕБИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЯК НАДБАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджуються духовні потреби молодших школярів як надбання особистості. Обґрунтовано сутність і визначено особливості духовних потреб молодшого школяра. З'ясовано структурні компоненти духовності та духовних потреб учня. Представлено концептуальні положення формування духовних потреб молодшого школяра. Визначено внутрішні та зовнішні умови розвитку духовних потреб особистості. Підкреслено, що духовні потреби формуються під впливом обставин навколишнього середовища та психологічних чинників. Наголошується, що духовні потреби впливають на всю систему потреб особистості, будучи домінантою діяльності, поведінки учня.

Ключові слова: духовність, духовні потреби, духовні цінності, особистість, молодший школяр, загальноосвітня школа.

Оновлення освітньої системи, її демократизація на гуманістичних засадах вимагають від вітчизняної педагогічної науки пошуку нових шляхів удосконалення виховання дітей та учнівської молоді. Тому великого значення набуває науково-педагогічне вирішення проблеми формування духовних потреб як провідних чинників розвитку ціннісної системи людини. Успішність розв'язання цієї проблеми залежить від пошуку досконалих механізмів формування духовних потреб молодших школярів. Однак реалізація такого важливого соціального завдання ускладнюється тим, що традиційний підхід до виховання особистості через систему спільних зусиль школи та сім'ї є не завжди ефективним. Більше того, дослідники констатують, що в системі виховання дитини не існує обґрунтованої програми впливу на особистість із метою формування її духовних потреб.

Формування духовних потреб особистості є важливою умовою знаходження спільної мови між людьми при вирішенні гострих проблем сучасності. Розгляд цього складного, багатоаспектного питання вимагає використання знань широкого кола наук про людину – філософії, історії, соціології, права, культурології, психології, педагогіки

* © Панасенко Е. А., Цветкова Г. Г.*